

Tetoviranje katolika u Bosni i Hercegovini.

Priopćio

dr. Ćiro Truhelka,

kustos u bosansko-hercegovačkom zemaljskom muzeju.

U jednom članku, priopćenom u „Glasniku zemaljskog muzeja¹⁾“, prvi put je dr. Glück spomenuo danas još u Bosni i Hercegovini običajno tetoviranje. Ta me je radnja potakla, te sam se prigodom svoga putovanja

Momak iz Sutjeske.

zanimao za taj predmet i prikupio zbirku ornamentalnih motiva bosanskog tetoviranja.

¹⁾ „Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini“. Knjiga I., svezak III., strana 81 i d.

Što sam tom prilikom opazio, priopćujem ovdje, nadovezujući na rečeni članak dra. Glücka.

Kao što je već dr. Glück primijetio, mogao sam i ja konstatovati, da je osim rijetkih izuzetaka, tetoviranje jedino i splohom u katoličkog dijela naroda u Bosni običajno. Tetoviranje u žiteljstva ostalih vjera, na koje se tamo amo nailazi, nikada ne ide na račun kojeg etničkog momenta, već ga vazda valja svesti na spoljašne utjecaje. Naročito momke, koji su u vojsci služili, zaveli su kadšto drugovi da se tetoviraju, ma da im to na domu i nije običaj, pa tako dolazi, te ponegdje, ali veoma rijetko, u muslima i pravoslavnih nailaziš na tetoviranje. U prijašnja vremena bio je u izvjesnim prilikama i u turskoj vojsci običaj, da su vojnike bilježili tetoviranjem. Naročito za vremena bojeva s Crnom Gorom običavali su vojnike, koji su bili u sumnji, da bi htjeli pobjeći, bilježiti tetoviranjem. Tako mi je prijavljao neki seljak u Vitezu, koji je bio u zadnjem boju na Crnu Goru, da je jednoć, kad je od njegove satnije pobjegla sva momčad osim četrnaestorice, naregjeno vojničkom lječniku, neka one, koji su još ostali, tetovira. Obilježiše ih mačem nad desnim laktom, kako mi to prijavljač i pokaza.

Ja sam dosele samo rijetko kad nailazio na takve izuzetke, nasuprot tomu mogao sam konstatovati, da žitelji drugih vjera tetoviranje smatraju sramotom, pa bi muslimu ili pravoslavnemu vazda mrsko bilo, kad bih kojeg upitao, da li je tetoviran.

Danas paće katolici tetoviranje tako shvaćaju, da je tetoviranje oznaka, po kojoj se jedino katolieci raspoznavaju. Vele, da je taj običaj prije imao tu svrhu, da se prepriječi odmetnuće od vjere, ali se je ipak dogadjalo, da se tetoviranjem ta svrha nije postigla, jer i danas još žive neke tetovirane žene, koje su prije kakovih 20 i više godina prešle na islamsku vjeru, da se mogu udati za muslima, koji im je bio srcu drag. Misli se u narodu, — da li s pravom ili krivo, ne ćemo ispitivati — da se tetoviranje nikad ne može izbrisati, pa da bi se i onda, kad se dotično mjesto izreže zajedno s mesom, opet pokazalo. Tako bi katolik i kao odmetnik vazda nosio biljeg svoje nekadašnje vjere. I u tomu valja tražiti uzrok, što su katolici veoma rijetko prelazili na drugu vjeru. U tom bi smislu dakle tetoviranje svojoj praktičnoj svrsi svakako zadovoljilo. Ja ću da ovdje spomenem samo jedan primjer takvog prijelaza na drugu vjeru. U Prozoru upoznao sam jednog katolika, koji je negda bio muslim, pa se pokrstio. Jedva što je bio pokršten, zaškao je, da ga tetoviraju. To čeljade, kome u ostalom duševno stanje nije baš u najboljem redu, stade se za više godina kajati, pa htjede da opet bude muslim. Od onda mu je najviša briga, kako da posve zatare tragove onome tetoviranju.

Ako se uz ovo, što je rečeno, još uzme na um, da tetoviranje obično sastoji iz množine malih krstića, onda izlazi već po drugačije. Glücku utvrgjena činjenica, da se po sadašnjem narodnjem shvaćanju tetoviranje smatra neizbrisivim simbolom katolicizma u Bosni i Hercegovini.

Ja hotice naglašavam sadašnje narodno shvaćanje, jer sam ja toga mnijenja, da tetoviranje, ma da ga označuju karakterističnim kolektivnim imenom „križ“, „križevi“, baš onoliko posla ima s kršćanstvom, kao i onaj gromovnik Ilija, koga pripadnici sviju vjera u Bosni

Žena iz doline Lašve.

osobito slave, u kome nam slavljenju valja tražiti uspomenu na staro-slovjenskog Peruna. Njegova uspomena živi i među muslimima pod imenom Alidžuna, pa je na dan svetoga Ilije svečano slave. Poznata je u Bosni i Hercegovini poslovica: „Prije podne Ilija, poslije podne Alija“, koja se na to odnosi.

Takve reminiscencije na staro-slovjensku mitologiju nipošto nijesu rijetke. Tako je preskakivanje kriješa u oči Ivanj-dana stari poganski običaj,

koji se samo hvata jednog dana u kršćanskem kalendaru, kao što i paljenje bunjišta¹⁾ na prvi dan proljeća za izmirivanje zmija očevidno nije drugo, već žrtva, koju su stari Slovjeni prinosili Vesni (Erdgöttin, božici zemlje).

Na to mnjenje, da tetoviranje nije u uzročnoj svezi s katolicizmom, sili nas već to, što se domaće svećenstvo nikako ne zanima za taj običaj, i što su katolički misijonari u onakim krajevima, gdje su taj običaj nailazili, protiv njega revnovali.

Svećenstvo ga je samo trpjelo, ono je samo koncesiju učinilo tradiciji, duboko zavriježenoj u duši naroda.

Ali i u slovjenskom svijetu uzalud tražimo tragove postanju tetoviranja: ni u južnih, ni u sjevernih Slovjena ne nalazimo ih izvan Bosne i nekajih susjednih krajeva, pa tako im postanje valja tražiti u starijem vremenu.

* * *

Ono područje, u kom sam do sada imao prilike, potanje študirati tetoviranje, obuhvaća katoličke krajeve srednje Bosne, naročito u kotarima sarajevskom, visočkom, travničkom, fojničkom, prozorskem, bugojanskom, i niz dônji Vrbas, kotor varoški i banjalučki. Pri tome sam primijetio, da taj običaj na južnoj i istočnoj periferiji rečenog područja znatno popušta, te se n. pr. u okolini Olova, Vareša, Vijake i u dolini Neretvice svjet samo još za to tetovira, da zadovolji formi. Ovuda se većinom zadovoljavaju samo s jednostavnim krstićem na ramenu. U sjeverozapadnim područjima taj je običaj još u punom jeku, pa se vidi, kako se ondje gizdaju i obilatošću i ljepotom tetoviranja.

Najljepše sam oblike tetoviranja našao u dolini Lašve, naročito u mjestima oko Gučje gore, a više manje bujne i u susjednim kotarima na sjeveru do Banjeluke, a na jugu do ramske doline i Kupresa. U tim je krajevima jezgra katoličkog žiteljstva, pa je po tome to područje najviše proširenog tetoviranja paralelno najjačem području katolicizma u Bosni.

* * *

Tetoviranje obično obuhvata ruke i prsa, a kadšto se nahodi jednostavan motiv na čelu. U ženskinja je mahom obilatije nego u muškaraca, koji se obično zadovoljavaju po jednim ornamentom na desnoj mišici nad laktom i krstićem na kažiputu.

¹⁾ „Ognjena bunjišta“, „Ognjena vatra“. Taj sam običaj našao proširen po zapadnoj Bosni, naročito u kotaru glamočkom.

U ženskinja obično je našarana gornja strana ruke, pregib, ruka ispod lakta, a često i nad laktom; tetoviranje često je produženo i na donju stranu ruke, pa je katkad tako gusto, da se prava boja kože jedva može razabrati. Obično se obje ruke približno pojednako tetoviraju, ali sam redovno nahodio ljevicu jače tetoviranu, a to izvodim otuda, što desnu ruku tetovira druga osoba, a ljevicu dotično čeljade samo, kojemu je drago tu proceduru više puta ponoviti.

Prsa se obično tetoviraju nasred grudne kosti.

Mlada žena iz doline Bile.

Djevojka iz doline Bile.

Pri tetoviranju postupa se ovako:

U jutru na Ivanj-dan, na Blagovijest, na Cvijetnici ili na koji dan u Velikoj nedjelji, iskupi se mlagjarija dotične porodice i otpočne tetoviranje. Ako dotičnoj osobi nije draže, da to sama izvrši, onda taj posao preuzme starija žena, koja je u tome dospila osobitu vještina, ili uzajmice prijatelji i prijateljice. S velikom se radošću podvrgavaju toj bolnoj operaciji, koja se dotele produžuje, dok ruku ne oblije krv, te se bol već ne može snositi.

Ornamenat se najprije na koži nacrta tupim krajem igle, zamočenim u crnilo, naročito za to priregjeno, pa se onda po crtežu šiljastim rtom dotle bocka¹⁾), dok ornamenat ne bude gotov. Da se crnilo ne osuši, više se puta crtež za procedure navlaži crnilom.

Iza toga se rana svilenom hartijom (hartijom za cigarete) ili voštanom hartijom (omotom nekojih vrsta duhana) obloži i zavije. Istom drugi dan smije se rana oprati studenom vodom. Upotrijebljeno je crnilo tuš, predjen od čagji. Čagj od luči uhvati se preklopnjem tanjurom ili sačom, pa se rastare mladim medom i vodom. Mjesto čagji često se upotrijebi barut, a ne rijetko se čagj razmuti slinom, koja se je rano u jutru nakupila u ustima, pa da ne izvjetri, dobro ga poklope u jednoj posudi i sačuvaju za upotrebu.

Ovo potonje sa sanitarnog gledišta zavregjuje pažnju i treba držati na oku.

Mogao sam naime opaziti, da sifilitična bolest najviše vlada baš u onim krajevima, gdje se crnilo za tetoviranje priregjuje slinom.

Dr. Glück, kome sam kao stručnjaku stavio to pitanje, reče, da se zarazna materija na taj način sasvim pouzdano prenosi, ako iza tetoviranja ostavlja brazgotine. Od onda imao sam prilike stvar ispitivati, pa sam našao, da tetoviranjem učinjena rana svaki put ne zacijeli već za nekoliko dana, kako to biva u naravnom stanju, već da se pokazuju pošljedice. Rana se stane gnojiti, dugo ne će da zacijeli i ostavlja iza sebe vidljivu brazgotinu, pa se tetoviranje na onome mjestu zatare. Vidio sam takih brazgotina u veličini do 3 cm u premjeru.

Tako mi se razjasnila druga jedna pojava, da je proširenje sifilitične bolesti među katolicima u jednakom razmjeru s tetoviranjem, i da je baš najviše onuda ima, gdje je ornamentiranje tetoviranjem najobilatije i najljepše, — u dolini Lašve i Vrbasa.

Da se na taj način slinom prenose i druge priljepčive bolesti, lako se je domisliti.

Mjesto opisanog crnila, koje sam priregjuju, kadšto kupuju murećef, kojim muslimi pišu.

Za svoga istraživanja nastojao sam, da utvrđim životno doba, kada je običajno tetoviranje, pa sam kao normalno doba našao vrijeme od 13.—16. godine²⁾), dakle u godinama prijelaza u mladenačko doba.

¹⁾ Terminus technicus: sjecati, bocati. Strabo tetovirane naziva κατάστυχοι, izbockane.

²⁾ U to doba otpočinje se tetoviranje, pa se po volji svake godine nastavlja. Vigao sam ljudi, koji čak i u tridesetej godini ne moguće odoljeti napasti, da svoje i onako obilato šarenilo ne obogate još kojim ornamentom.

Ma da to narodu danas nije u svijesti, po tome se cijelom tom ceremonijom, kao u većine primitivnih naroda, koji se tetoviraju, samo slavi prijelaz u momačko doba, pa je u drevno doba valjda i imala to značenje. Misao, da se ta znamenita epoha u ljudskom životu proslavi pokušajem fizičkog bola, tako je drevna, tako proširena, da na nju nailazimo u svih naroda sad u ovom sad u drugom obliku.

Mlada žena iz Pokrajine.

Još nešto svodi tetoviranje na pretkršćansko doba.

Tečajem svoga istraživanja nastojao sam, da saznam, u koje se godišnje doba vrši tetoviranje. Na moje upite odgovoriše mi, da se to radi „onda, kada drveće cvate“, na dan sv. Josipa, na Blagovijest, na Cvjetnu nedjelju ili u koji dan Velike nedjelje. Kad sam onda

stao bilježiti dan, kada je ko tetoviran uvjerih se, da je u svim prigodama, za koje sam ja saznao, vazda bilo na Josipovo.

Danas narodu nije ni na kraj pameti, za što se ta procedura vrši u proljeće i baš na Josipovo, pa mi ne rekoše ni očekivano mnjenje, da u proljeće rana lakše zaciјeli.

Pa ipak to predajom odregjeno vrijeme tetoviranja ima dublju misao, kojoj se je lako dosjetiti, ma da se je u narodnoj svijesti izgubila, jer Josipovo pada na 19. marta, dakle u oči proljetnog sunčanog obrata. To nas pak navodi na takve religiozne nazore, koji su potekli iz posmatranja i slavljenja znamenitih elemenata svjetskog života, pa na to valja svesti i tetoviranje u dan, koji slave sve prirodne religije.

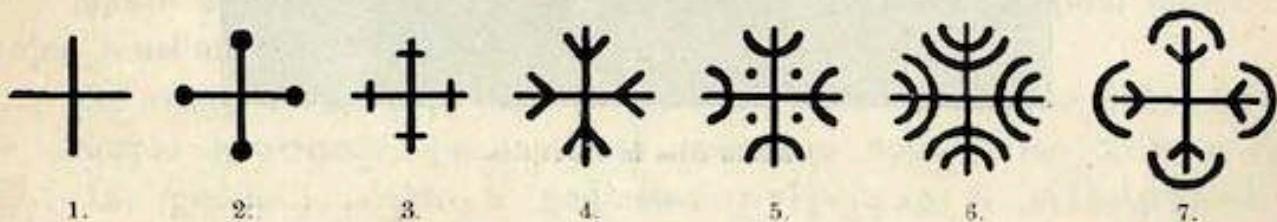
Terminus *technicus* za ukupnost ornamentalne kompozicije pri tetoviranju je „*križ*“, „*križevi*“, a ako ornamente pomnije razmotrimo, onda ćemo opaziti, da obično sastoje od množine malih krstića. Po obojem bi se doduše tetoviranje moglo svesti na kršćanske utjecaje, ali se ovdje ipak nameće pitanje, da li se i ovdje, kao pri spomenutom nekoliko puta gromovniku Perunu nije staroj ideji dalo novo ime, starom motivu nov oblik, ili da pitanje preciziramo: da li krst valja smatrati glavnim motivom tetoviranja, ili samo sporednim oblikom.

* * *

Osim mnogih proba, koje sam samo ogledao, imao sam prilike, da preertam to tetoviranje od stotine čeljadi po prilici, pa sam tako ustanovio, da se je objčajna ornamentika razvila iz izvjesnog broja tipskih temeljnih oblika, od kojih u poregjaju svaka ima svoje objčajno mjesto i ime.

Izuzevši krst, ne prikazuje ni jedan od njih kršćanske simbole niti po imenu na njih podsjećava.

Krst je obično jednostavnog oblika i ukrašen. Najjednostavniji oblik sastoji od jednakog dugačkih ukrštanih linija (1), a taj se temeljni oblik

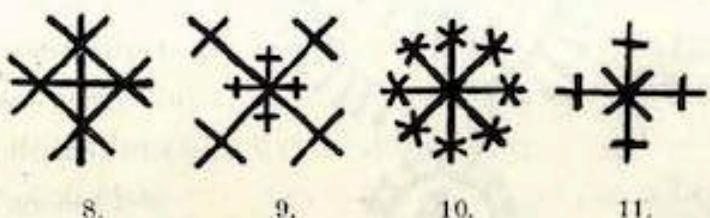

Krst i od njega izvedeni oblici.

na takav način ukrašava, da su na polugama krstovim smještene sad prave (3., 4.) sad na oblik srpa savijene linije (5.—7.) ili i tačke (2.) Takav više manje ukrašen krst zove se Jeličin križić (4.—7.), pri čemu ukrasi

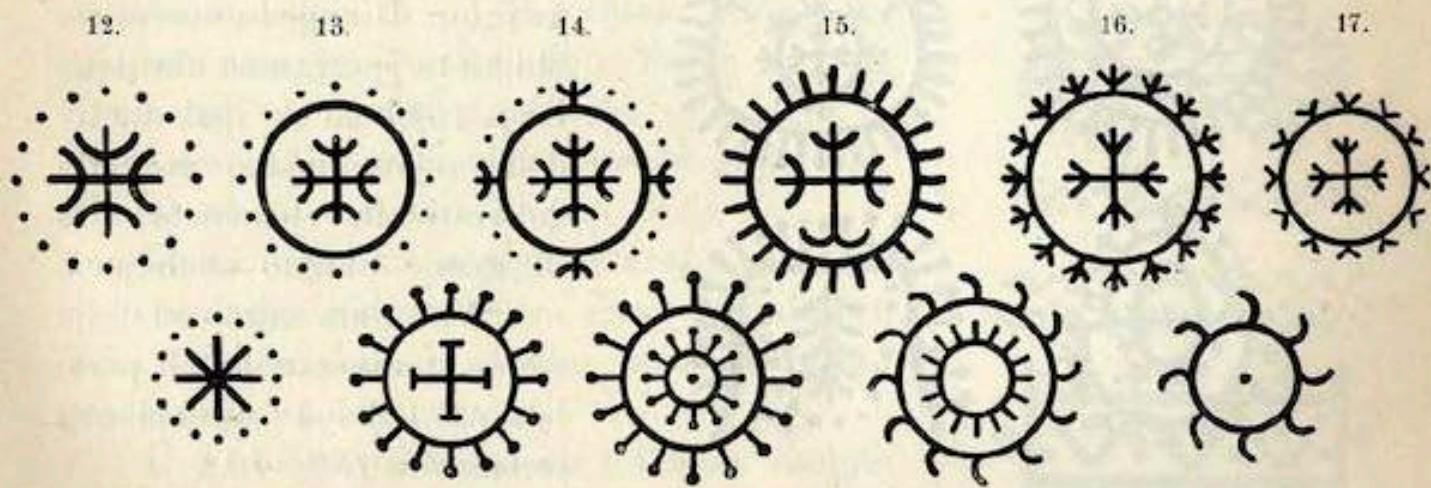
na krajevima imaju da prikazuju jelove pupove. Obilatije snabdjevene oblike krstova, kako se često vijgaju u okolini Sutjeske, prikazujem u *slikama 8.—11.* Krstići se pri tetoviranju nahode stranom samostalni, na prstu ili na ēelu, ili po ruci rasuti, stranom u srednjem polju drugih kompozicija.

Serijs „nekršćanskih“ ornamentalnih motiva počinje kolo od tačaka ili od jedne kružnice i to se od svih najviše nahodi. Mjesto mu je od

Krst i od njega izvedeni oblici.

starine na gornjoj strani ruke, ispod lakta i na prsima. Kolo je na periferiji raznoliko ukrašeno, i to nizom tačaka (12.—14., 18.), jednostavnim crtama (15.), malim od linija sastavljenim grančicama (jelice, — 16., 17.), ili i bobicama, nanizanim na peteljkama (19., 20.). Oblik kola,

Kolo.

kakav se često nahodi, prikazuju *slike 21. i 22.*, gdje su žbice izragjene na oblik lopatica, te ornamenat ima da prikaže mlinsko kolo.

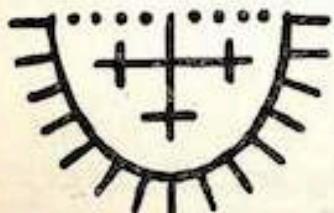
Kolo obično obuhvata krst, ali se često dešava, da u sredini ili nema ništa (21.) ili ondje ima po jedna tačka (22.), ili po jedna zvijezda (18.).

Kolo je često dvostruko, te jedno veće obuhvata po jedno manje (20., 21.).

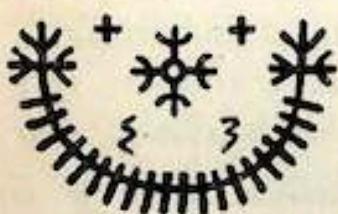
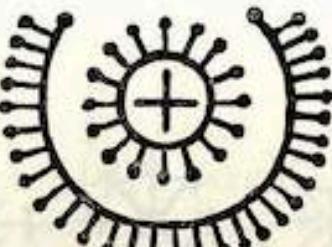
Drugi je tipski motiv ograda. Ima oblik polukruga, pa se na gornjoj strani ruke na taj način našara, da je zdrijeđeno polukruga otvoreno prama

pregibu, a svod obrnut prama prstima. Kako u kolu, tako se i tu spoljašnja periferija ukrašava ertama, bobicama, ili jelicama, dok su krajevi dosta puta označeni krstom (25.), ili zvijezdom od više trakova (28.).

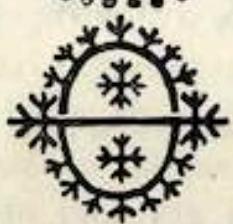
23.

24.

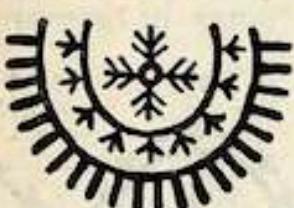

25.

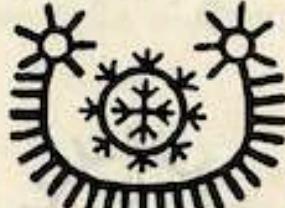

26.

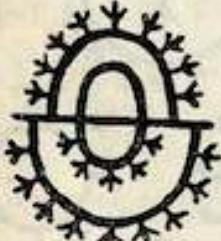
27.

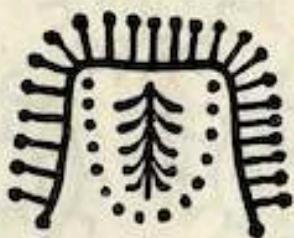
28.

29.

30.

Ograda.

postaje raščlanjen, ukusno stilizovan trak, koji ruku ispod laka često pokriva u širini od 10 cm.

S donje je strane dakako vazda otvoren, jer bi opasno bilo nad zilama kucavicama tetovirati.

U toliko je tetoviranje ženske ruke vazda vezano na pravila, a ornamenti se primjenjuju naznačenim redom svaki na svome mjestu. Nad laktom je šaranje tetoviranjem više samovoljno. Krst i kolo, — a nikad ograda, — ovuda se ponavljaju raznoliko, simetričkim i nesimetričkim redom. Tomu još pridolazi čislo drugih motiva.

Kako kolo, tako i ograda više puta bude dvostruka, i to ili manju obuhvata veća (27.), ili su pak dva slična motiva zdrijelima jedan obrnuti prama drugomu (26., 29.).

Sredina ograda ukrašena je krstom ili drugim motivom.

Dok se kolo u muškaraca kadšto vigja nad laktom, nalazi se ograda jedino u ženskih na gornjoj strani ruke.

Iznad ograda često je pregib ruke od jedne koštane kvrge do druge ukrašen tipskim ornamentom, naručicom. U najjednostavnijem obliku to je erticama ukrašena linija (31.), ali se ipak motiv dodavanjem dojako poznatih dekorativnih elemenata više ili manje obilato snabdjeva.

Više puta sastoji od dviju s obje strane zatvorenih paralela (33.) ili od isprekidanog ornamenta (39., 40.).

Svojevoljnim ponavljanjem više sličnih ornamenata

Jedan ornamenat, koji primitivno izveden prikazuje granu, zove se grančica (43.). Isti motiv, obilatije okičen i ne rijetko tako udešen, da grančice na jednoj strani stoje usprav, dok su na drugoj strani spuštene, zove se jelica (44.—46.). Kadšto služi kao akroterijama sličan nastavak, kojim je okičeno kolo (47.—48.).

Motiv, koji se u dolini Bile često vigja, jest klas. Osnovna je misao uspravljena linija, po kojoj su nasagjeni krstići i grančice. Primjenjuje se na dônjoj strani ruke niže lakta (49.—53.).

Naročito valja istaknuti četiri motiva, koji su nazvani po zvijezdama.

Zvijezdica ima oblik osmotrake, od linija složene zvijezde (57.), ili malog kola, kome su po periferiji nasajnjene ertice (58.). U tome je obliku smanjeno kolo. Te zvijezdice služe za popunjavanje praznih polja, što ih ostavljaju glavni motivi.

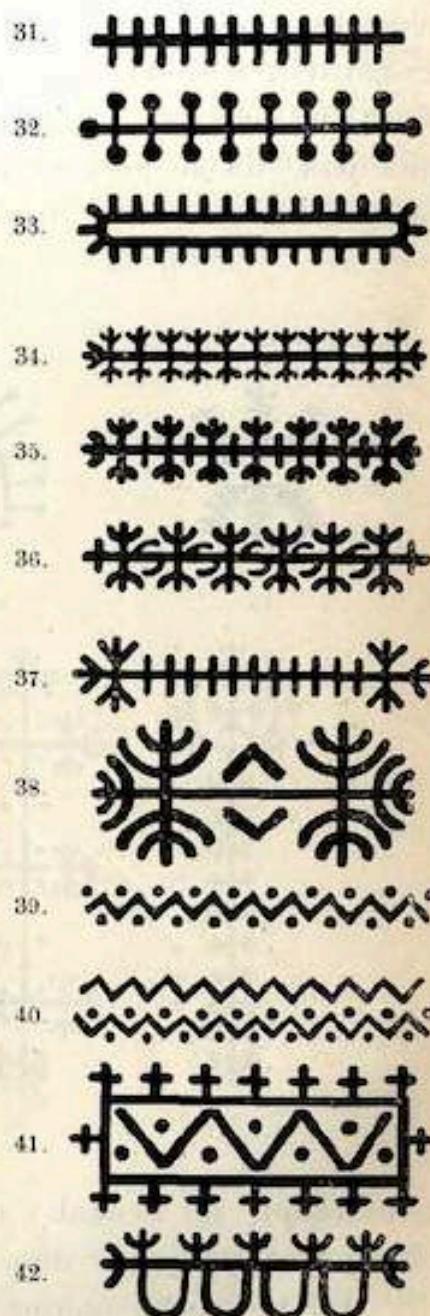
Imenom zvijezde prehodnice nazivaju ornamenat, sačinjen od duguljaste elipse, na kojoj su nasajnjene crtice (56.). Našao sam taj ornamenat na dônjoj strani ruke niže lakta.

Sunce je ogradi sličan motiv, koji je na gornjoj strani zatvoren linijom (54.).

Drugi, srpolikor udešen motiv, koji je na svakom kraju okičen kolom, zove se mjesec (55.). Oba se, kao i ograda, koju zastupaju, primjenjuju na hrptu ruke.

U slici 59. prikazani su još neki, osobito vješto izragjeni ornamenti, sastavljeni od raznih gore spomenutih elemenata; slika 60. predviđava pak poregjanje ornamentalnih motiva na ruci.

Kako se vidi iz navedenih primjera, ornamentalni su motivi mahom stilizovani. Oni su izvorni motivi, a tek je ime zbog sličnosti uzeto: od zvijezdanog neba, kao sunce, mjesec, zvijezde i zvijezda prehodnica; od biljevnog carstva, kao jela i klas; ili najposlijje iz najbliže okoline ljudske, kao kolo, koje valjda u prenesenom smislu prikazuje porodicu, i ograda, koja obuhvata kuću i dvorište.

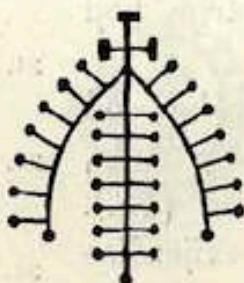
Narukvica.

Svim tim motivima možda je temeljem simbolika, kojoj se ne možemo puštati u tumačenje, a da ne zastranimo, ali toliko o njoj smijemo reći, da ni u kakoj svezi nije s kršćanstvom.

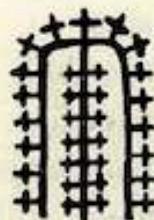
Ma da se krst kao ornamenat često nahodi u tetoviranju divljih plemena¹⁾, pa ih u Bosni poznajemo iz vremena davno prije raširenja kršćanstva u ovim krajevima i na bronceima iz halštatskog doba sa Glasinca u mnogim prigodama i raznolikom obliku²⁾, ne ćemo se baviti pitanjem, da li je krst u bosanskom tetoviranju samo drevni ornamentalni motiv, ili da li je istom po kršćanstvu postao običajem u

43.

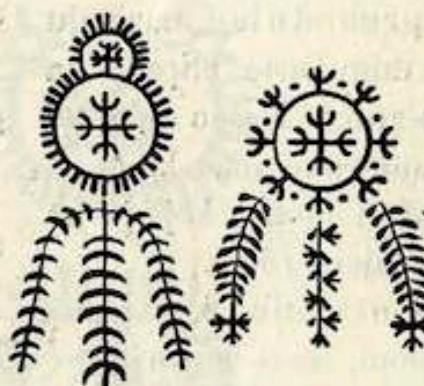
44.

45.

46.

47.

48.

Jelica.

tetoviranju; ali svakako možemo uzeti, da je krst bio uzrokom, što se je običaj tetoviranja do danas sačuvao.

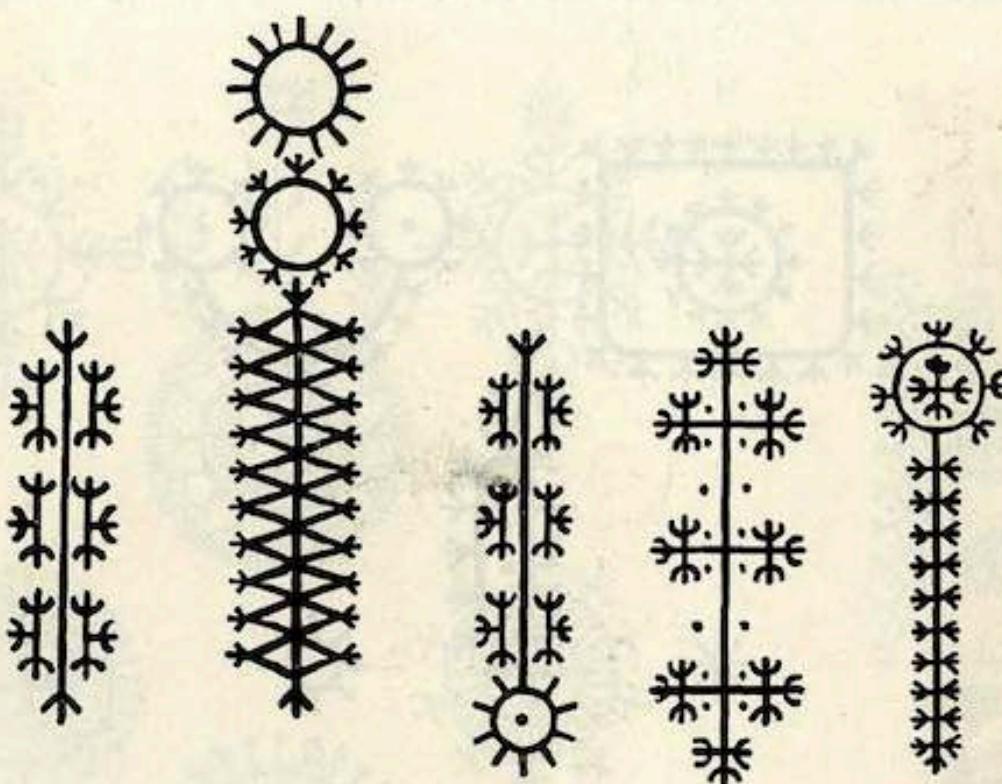
Da taj običaj unatoč krsta i mnoštva sitnih krstića, kojima su pojedini motivi okićeni, ne potječe od kršćanstva, to slijedi i otuda, što nema drugih

¹⁾ Kao čudan primjer, da navedemo Badage u području Nilgrija, 75 km od Malabarskog pomerja, u kojih po izvještaju F. Jagera ženske na ruci tetoviraju dva, bosanskim slična, motiva. Jedan je krst u karakterističnoj podobi \times , a drugi kolo sličan motiv \star . Oba imaju svoje mjesto u konvencionalnom poregraju. („Zeitschrift für Ethnologie und Urgeschichte“. 1876., str. 195.) Ja iz toga izvodim, da takvi primitivni i ornamentalni elementi nastaju bez spoljsnih utjecaja, spontano, te se iz njih ne smije zaključivati o potonjima. O krstovima pri tetoviranju vidi i „Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien“ Sv. XV., str. 31.

²⁾ Gabriel de Mortillet: „Le signe de croix avant le christianisme. Musée préhistorique“.

simbola. Kršćanstvo je već vrlo rano uvelo više simbola, koje i neki grafički lako mogu izvesti, simbole vjere, ufanja i ljubavi, imena Isusa i Marije, i druge, pa se ipak u narodnoj praksi pri tetoviranju rijetko koriste primjenjuju. Gdje se pak nahode, ondje potječu od spoljašnjih utjecaja i nijesu u svezi s tetoviranjem po drevnom običaju.

Dosele naišao sam samo na jedan takav motiv, monogram Hrista IHS , ali i taj je bio izведен bez ikakvog razumijevanja. Znaka I nije bilo, megju H i katkad naopako napisano S tureno je kolo, iz koga izlazi ornamenat, kombinovan od više krstića. U pridanim ovdje *slikama 61.—63.* prikazujem tri takva motiva, koje sam u varoši Fojnici dosta često našao u ženskinja na ruci niže

lakta. Karakteristično je, da se taj motiv nahodi samo u Fojnici, te ga samo varošani primjenjuju. Kako je ondje postao, tome se je lako domisliti: za eijelo je prvi načrt za to dao koji fratar, a svijet ga je onda sa više ili manje shvaćanja kopirao, dok se otuda ne razviše oni gore priopćeni oblici. Kako sam saznao, taj je motiv postao tek u novije doba, pa po tome nema nikakvog etnološkog temelja.

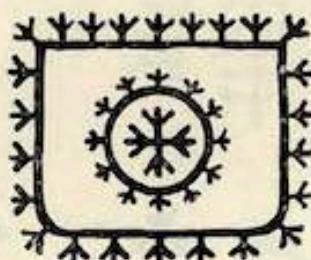
U tu kategoriju pripada i po drugu. Glücku fotografisano čeljade, koje na ruci ima tetovirane simbole triju kršćanskih krepnosti u jednom vijencu, i koje je za potvrdu toga, da tih motiva nema u narodnoj praksi, iznad njih namjestilo krunu Stjepanovu, a na prsima dvoglavnog orla.

Ali toj kategoriji pripadaju i mačevi i buzdovani, koji su više puta u muškaraca tetovirani nad laktom, i koje bih ja sveo na utjecaj slovjenih junačkih pjesama, nadalje imena i godine, — utjecaji moderne škole, — kao i neuspjeli pokušaj seljaka ratara, koga sam upoznao u Čepku, i koji je na lijevoj ruci nad laktom htio tetovirati upregnute volove.

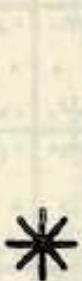
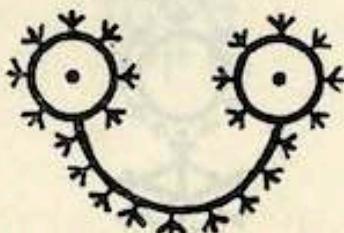
* *

Iz dojakošnjeg razmatranja mislim da mogu zaključiti, da tetoviranje u svome postanju nije ni u kakvoj svezi s kršćanstvom ni sa Slovjenstvom, već nam tome izvor valja tražiti u drevnije doba. Rimljani su doduše poznavali običaj, označivati ruku žigom, ali se je to činilo usijanim željezom.

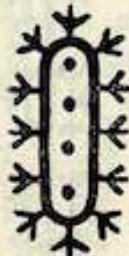
54.

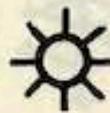
55.

57.

56.

58.

Zvijezde, sunce i mjesec.

Takav žig, nazvan *stigma*¹⁾, udarali su ili kazne radi za zločine, ili na robove, koji su bili u sumnji radi bijega (žig u vidu slova F), ili radi opreznosti kod novaka (Veget. I., 8.; II., 5.) i kod onih, koji su bili osugjeni ad ludum i ad metalla. Potonje žigove po odredbi Konstantinovoj nijesu više udarali na lice, već na ruci. I ako su ta *stigmata* katkada i tetovirali, to već skopčani time odium isključuje mogućnost, da su taj običaj Rimljani prenijeli u ove krajeve.

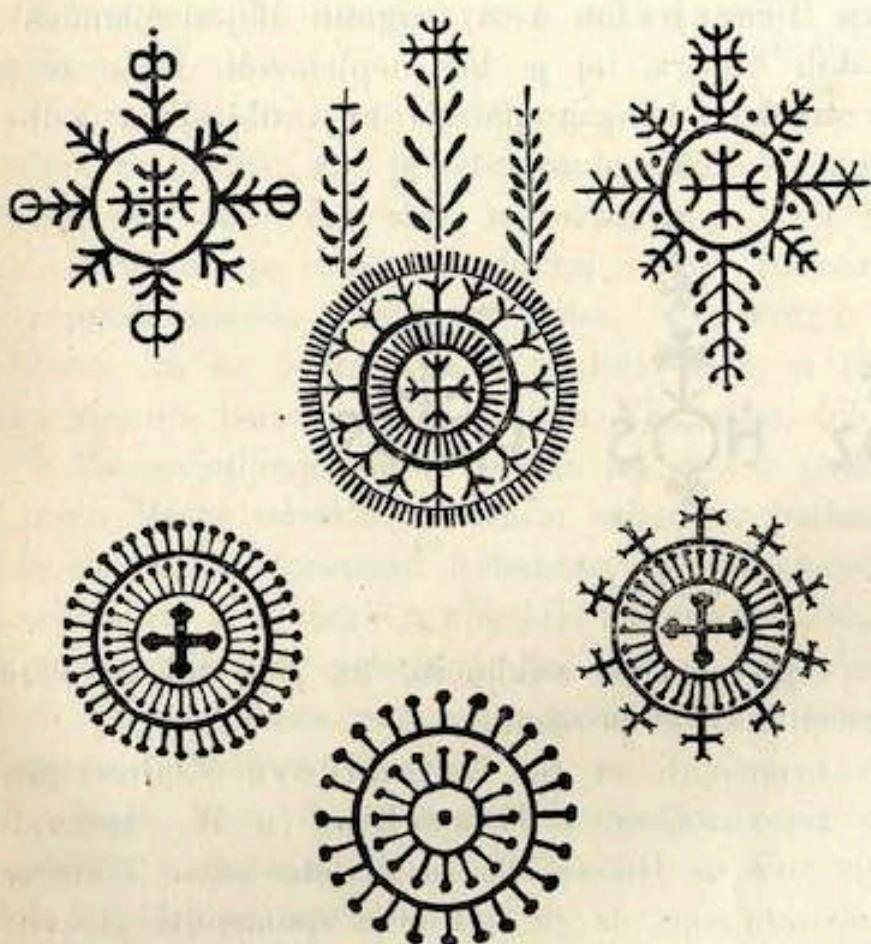
U ostalom niti za njih, niti za pozniye osvajače ne smijemo misliti, da bi oni starosjediocima mogli nametnuti takav običaj, da bi on postao

¹⁾ V.: Juvenal XIV., 21.; Valer. Maximus VI., 87.; Sueton Cal. 8.; Seneca de ira III., 3.; Plinius XVIII., 3., 4.; Martial VIII., 7.

integrirajućim sastojkom ukupnih njihovih životnih običaja. Postanje tetoviranja valja nam dakle tražiti u starijem vremenu, pa ćemo ga i naći rasprostrto u varvara balkanskog poluostrva.

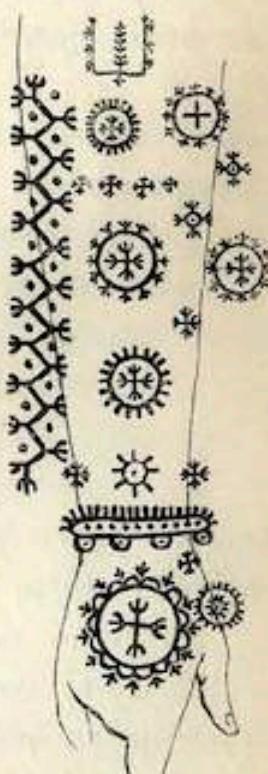
U tehničkom pogledu potječe tetoviranje od drugog varvarskog običaja, po kome se tijelo šara bojom. Po Pliniju, XXII., 2., običavale su žene gdjekojih varvarskih plemena lice šarati nekojim biljevnim bojama. Galkinje običavale su sve tijelo načrtniti sa *Isatis tinctoria* (u Plinija *Glastum*), a od susjednih balkanskog poluostrvu plemena među Dačanima i Sarmatima običavali su i muškarci šarati tijelo.

Kada bi se dotična šara kroz rasparanu gornju kožu upila i u dnoje partie epiderme, onda bi nastao neizbrisiv biljeg, koji se naziva tehničkim

59.

Nekoliko osobito vješt izrađenih ornamentalnih motiva

60.

Poregjanje ornamentalnih motiva.

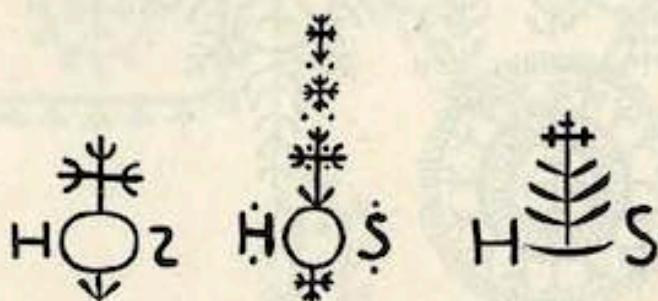
imenom manka, a iz ovog se je tek razvilo pravo tetoviranje, pri kome je boja kroz nebrojene iglene ubode natrta u kožu.

U Pliniju o istim Dačanima nalazimo još jednu primjedbu, po kojoj možemo misliti, da im je bilo poznato tetoviranje. Veli se ondje (VII., 10., 1.), da se dačko podrijetlo još u četvrtom koljenu poznaće po biljegu, što ga imaju na ruci.

Ne će valjati, da se tu pomišlja na mladež, jer to onda Plinije ne bi istakao kao nešto nenaravno. Prilika je dakle, da je ta „nota“ bila tetoviranje ili barem manka, a vjera u ponavljanje do četvrtog koljena bila bi analogija današnjoj bosanskoj praznovjerici o neizbrisivosti tetoviranja.

Taj običaj u ostalom potječe s istoka, te su ga Skiti prenijeli među susjedna plemena balkanskog poluostrva. O skitskim Agatircima, koji su živjeli uz Dunav, izvješćuje Pomponije Melas, II., ovo: „Agatirci šaraju svoja lica i ubove; to svak čini više ili manje prema odličju svoga roda“. A da pod tim šaranjem valja razumijevati tetoviranje, to slijedi odmah iz ove druge stavke: „U ostalom svi grade jednake šare, i to tako, da se ne mogu saprati“.

Nadalje poznajemo taj običaj u više tračkih plemena. Po Herodotu, V., 3., zasvjedočavali su u Tračana na koži užignuti biljezi plemićku krv; u koga nije bilo takih biljega, taj je bio neplemenit. Prije toga još se primjećuje, da su tračka plemena po životu i običajima jedno

61.

62.

63.

Line Isusovo.

drugom posve jednaka, iz čega možemo zaključiti, da je i taj naročito istaknuti običaj među Tračanima bio proširen.

Protivno od Tračana označivali su po Artemidoru (Onirocritica I., 9.) Geti svoje robe tetoviranjem. I Hesychios (u W. Ἰστορίᾳ) izvješćuje za plemena, koja žive uz Dunav, da su se tetovirala. Time se pak utvrgjuje gore izrečeno mišljenje, da su u Plinija spomenute „note“ Dačana bile tetovirane.

Da su se i odlične tračke gospogje tetovirale, kazuje nam Dio Chrysostomus; što su obilatije bile tetovirane, to su se smatrале ljepšim i otmenijima.

Od Tračana prešao je taj običaj i na susjedne Ilire, i čini se, da se je protegao do Adrije; jer Strabo, VII., 54., spominje o Japodima: „Onaj je kraj siromašan, oni većinom žive od sijerka i prosa; oružje im je keltičko, a punktiraju se kao i ostali Iliri i Tračani“.

Pod punktiranjem (*κατάστικτοι*) može se pak samo tetoviranje razumijevati, pa ako Strabo u svome isporegjivanju navodi Ilire i Tračane, onda slijedi, da je to njemu bila opće poznata činjenica.

* * *

Postanje tog „varvarskog“ običaja nalazimo dakle među varvarima balkanskog poluostrva i moramo pretpostaviti, da se kroz vijekove održao do današnjeg vremena. Dakako da pri tome, kao i pri svakom prastarom narodnom običaju možemo zamjetiti, da se je oblik, spoljašnost običaja održao kroz dvije hiljade godina, dok su se predodžbe, koje su se prvobitno s time spajale, malo po malo izgubile u svijesti naroda i drugima ustupile mjesto, pa u takvoj prilici stvar prosto našljedstvom prelazi kao a d e t.

Paralela između nekadašnjeg i današnjeg može se u ostalom još uvijek priupustiti: ako je tetoviranje nekoč služilo za označivanje plemena, danas ono katolicima služi za označivanje svoje vjere.

Vrijedno je zabilježiti, da taj običaj nalazimo i kod drugih indoevropskih naroda drevnoga doba, u Pikta i Gela na sjeverozapadu. Ostanci im se održaše do u srednji vijek, a škotski redovnici, koji su kao vjesnici Isusove vjere došli u Njemačku, bili su takogjer tetovirani¹⁾.

Za osvjetljenje našeg pitanja još će i to poslužiti, što se je tetoviranje i izvan Bosne održalo na nekim mjestima balkanskog poluostrva. Ovdje naročito valja spomenuti Arbanase, koji se općenito smatraju potomcima starih Ilira, te bi dakle u njih bilo tetoviranje istog postanja kao i u Bosni. Među katolicima općenit je taj običaj u okolici Prizrena, Gjakovice i Peći, pa sam dosta puta imao prilike vigjati tetoviranu čeljad iz Prizrena, Janjeva i Prištine.

Nego vele, da u nekim krajevima i u muslima ima taj običaj, a naročito u kraju oko Elbasana, Tirana i Selaničke vodine, dok Toski ne mare za nj.

U potonjem pogledu ne mogu se pozivati na svoje iskustvo već na vijesti, što ih imam od Arnauta, koji za vrijeme borave u Bosni, te me uvjeravahu, da su u onim krajevima često vigjali tetovirane muslime.

¹⁾ Haberlandt: O proširenju i smislu tetoviranja u „Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien“. XV., 53.

